

Поліщук Геннадій Сергійович –

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Київського національного університету внутрішніх справ

Корупція в структурі детермінації екологічної злочинності

У статті розглянуто особливості детермінуючого впливу корупції на характер екологічної злочинності в Україні. Визначено, що підґрунтям ефективного запобігання корупції в екологічній сфері має стати формування антикорупційної культури громадян у поєднанні з заходами, спрямованими на формування належного рівня екологічної правосвідомості.

Ключові слова: екологічна злочинність, корупція, екологічна правосвідомість, злочинна поведінка.

Проблема детермінації злочинності є центральною для кримінологічної науки, а її розв'язання визначає практичну спрямованість теоретичних досліджень. Особливої актуальності зазначене питання набуває щодо екологічної злочинності як одного з найнебезпечніших видів злочинної поведінки людей, тяжкі наслідки якої можуть носити (і часто носять) неконтрольований та невідновлювальний характер.

У правовій літературі різним аспектам, що стосуються проблем екологічній злочинності, зокрема дослідженню її причин, приділяється увага у роботах відомих вчених-кримінологів: А.І. Долгової, О.Л. Дубовик, А.Е. Жалінського, Е.М. Жевлакова, А.М. Плешакова, В.М. Раднаєва, Б.Б. Тангієва та ін. Правові аспекти цієї проблеми висвітлені в працях українських вчених: С.Б. Гавриша, В.К. Матвійчука, В.О. Навроцького, Ю.С. Шемшученка та деяких інших. Особливості детермінації екологічних злочинів на індивідуальному рівні та формування особистості екологічного злочинця досліджені О.М. Костенком. Разом з тим, зважаючи на складність зазначеної проблеми, а також динамічність ситуації, що впливає на детермінуючі чинники екологічної злочинності, їх множинність та специфічність залишається важливим науковим завданням, що й визначає актуальність даної статті.

При аналізі походження соціальних явищ, у тому числі й такого специфічного як екологічна злочинність, дослідники стикаються з множинністю факторів, що її зумовлюють. При цьому, всі ці фактори потрібно класифікувати, привести у певну систему. Виходячи з характеру та змісту детермінуючих факторів злочинів проти довкілля, вони, на наш погляд [1, с.11–12], можуть бути згруповані в такі блоки: соціально-економічного; природно-географічного; нормативно-правового; організаційно-управлінського характеру; фактори, що зумовлюють низький рівень екологічної правосвідомості громадян; фактори, що пов'язані з недоліками правозастосовної діяльності органів екологічного контролю та правоохоронних органів.

Одним із проявів трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві та економіці є подальше розповсюдження на екологічну сферу корупції, яка значною мірою детермінує та підсилює дію факторів, що стосуються недоліків правозастосовної діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Особливо яскраво корупційні чинники проявляють свій детермінуючий вплив стосовно злочинів, що пов'язані з незаконним та, найчастіше, корисливим заволодінням природними ресурсами. До таких злочинів відносяться злочинне браконьєрство (у першу чергу – рибний промисел), незаконна порубка лісу та злочини, пов'язані з розкраданням та нелегальною розробкою невідновлювальних природних ресурсів.

Небезпечність корупції полягає у тому, що внаслідок її масштабного поширення у даній сфері реалізуються два основних завдання, що стоять перед будь-якою злочинною діяльністю корисливого спрямування:

- забезпечення максимального незаконного прибутку на постійній основі та гарантованим результатом;
- мінімізація ймовірності можливого викриття та застосування подальших санкцій кримінально-правового характеру.

З корупцією і в минулому було пов'язано створення можливостей для незаконного полювання, рибного промислу, незаконного використання з цією метою територій, що особливо охороняються, а також із різного роду послабленнями при здійсненні контролю за дотриманням природоохоронного законодавства. Проте в нинішніх умовах екологічна корупція стала більш “вигідною” економічно, значно посилює її негативний вплив на відносини у сфері охорони довкілля та природокористування.

Виникнення явищ, обумовлених ринковими відносинами, й поширення їх на сферу природокористування та експлуатації природних ресурсів, а також комерціалізація практично всіх аспектів суспільного життя стали причиною масштабної корумпованої незаконної торгівлі навколишнім середовищем. На сьогоднішній день в Україні у незаконний корумпований обіг залучені величезні обсяги лісових ресурсів, риби і морських тварин, мінеральної сировини, земельних ділянок, інших природних ресурсів та відходів.

Так, за результатами проведених тільки у 2006 році Генеральною прокуратурою України перевірок у Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України виявлено понад 500 фактів незаконного надання суб'єктам господарювання спеціальних дозволів на користування надрами [2, с. 25].

Види корупційних дій, що сприяють злочинній діяльності в сфері екології, є достатньо різноманітними. До них відносяться надання з порушенням або всупереч встановленого порядку офіційних дозволів на природокористування, охорона та захист від кримінального переслідування порушників екологічного законодавства й інші дії.

1. Корупція у сфері природокористування та охорони довкілля не мала б стимулів до свого розвитку без відповідних суспільних умов і потреб. Перелік потреб у корупційних послугах встановлений при проведенні спеціальних досліджень [3; 4, с. 89] та має такий вигляд:

2. Отримання права спеціального природокористування, що є за загальним правилом платним і таким, що накладає певні обов'язки на природокористувачів, або отримання ліцензій.

3. Забезпечення перетину державної митної межі, сприяння в ухиленні від сплати митних платежів.

4. Видача дозволів на розміщення екологічно небезпечних об'єктів у заборонених зонах.

5. Забезпечення фактичної можливості загального або спеціального природокористування за рахунок так званого “адміністративного ресурсу”.

6. Створення, надання пільгових, законних і (або) незаконних умов природокористування.

7. Вилучення особливо охоронюваних природних територій та лісів 1-ї категорії.

8. Охорона нелегального добування природних ресурсів від природоохоронних та інших контрольно-наглядових заходів.

9. Відвернення загрози притягнення до різних видів правової відповідальності.

10. Сприятливе розв'язання суперечок та інших конфліктів, що виникають у процесі добування природних ресурсів, перед їх реалізацією та безпосередньо в процесі торгівлі.

11. Видача фальшивих документів, у тому числі документів щодо відповідності екологічним стандартам, дотримання нормативів санітарних і захисних зон, режиму водозахисних зон та ін.

12. Визнання достатності поданої документації при ухваленні різного роду рішень екологічного характеру. Суттєвим джерелом детермінації екологічної злочинності є виникнення та поширення різного роду негативних явищ безпосередньо при здійсненні дозвільної діяльності в сфері використання та охорони природних ресурсів, серед яких найбільший корупційний потенціал мають винагороди за послуги в процесі ліцензування і сертифікації, в місцях реалізації ресурсів, оскільки вона здійснюється в межах внутрішньої торгівлі, при перетині митного кордону, отриманні дозволів (квот) на добування різних видів природних ресурсів.

Для визначення цієї діяльності в кримінологічній літературі нещодавно виник термін “корумповане екологічне ліцензування”, під яким розуміється протиправна поведінка осіб, які беруть участь у процесі видачі й одержання дозволів (ліценцій) на природокористування та надання повноважень на довкілля, пов'язана з наданням корупційних послуг і отриманням тіншового прибутку та присвоєнням коштів [3]. О.Л. Дубовик називає ряд ознак, якими характеризується корумповане екологічне ліцензування: а) протиправність; б) зв'язок з порушеннями в інших системах (реєстраційній, контрольній та наглядовій); в) спеціальна суб'єктність; г) включення у процеси економічної (підприємницької, інвестиційної та іншої) діяльності; д) регіоналізм; е) широка розповсюдженість.

Результати проведеного нами опитування дозволяють зробити висновок про поширення фактів корупції серед працівників органів екологічного контролю й у інших сферах діяльності. Так, 36 (44,4 %) з 81 проанкетованих нами членів і працівників Українського товариства мисливців та рибалок засвідчили, що їм відомі факти корупції та сприяння бракон'єрам з боку рибінспекторів.

Аналіз матеріалів у засобах масової інформації, публікацій у періодичних виданнях, зокрема повідомлень прес-служби Генеральної прокуратури України підтверджує такі висновки. Так, у квітні 2006 року органами прокуратури порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 364 і ч. 1 ст. 366 КК України стосовно інспектора Нижньодніпровського державного басейнового управління охорони водних живих ресурсів Ш., який за винагороду складав документи, завдяки яким бракон'єри могли видавати себе за громадських інспекторів та під виглядом проведення рибоохоронних рейдів здійснювати бракон'єрський лов риби в період нересту. Справу направлено до суду. У травні 2006 року Запорізьким природоохоронним прокурором порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 365 КК України, стосовно рибінспектора та іхтіолога Нижньодніпровського державного басейнового управління охорони водних живих ресурсів, які контролювали та брали безпосередньо участь у бракон'єрській риболовлі під виглядом ведення контрольних ловів з подальшою реалізацією риби приватним особам [5, с. 36].

Незадовільна діяльність органів, які протистоять екологічній злочинності, також пов'язана з проблемою латентності злочинів проти довкілля, що породжує уявлення про їх безкарність і, таким чином, провокує подальші злочинні посягання.

Як зазначалось автором у попередніх публікаціях [6], корупція у сфері екології найтісніше пов'язана зі злочинною діяльністю організованих угруповань. Так,

організованому злочинному бізнесу, пов'язаному з незаконним рибним промислом у приморських регіонах, суттєво сприяє фактична бездіяльність контролюючих та правоохоронних органів з виявлення та прискінення фактів незаконної торгівлі рибою цінних сортів та рибної продукції з неї. Результати прокурорських перевірок засвідчили наявність динамічно працюючого нелегального ринку риби цінних сортів, лов яких заборонено або квотується, та рибної продукції з неї, що здобувається шляхом промислового браконьєрства. Рейди на рибних ринках засвідчили фактичне невиконання функцій з боку ветеринарної міліції та рибної інспекції. При тому, що будь-яких об'єктивних труднощів у документуванні оптових постачальників та браконьєрів немає, правоохоронними та контролюючими органами не встановлюються джерела походження риби та канали постачань її на ринки.

Необхідно зауважити, що застосування репресивних та спеціально-кримінологічних заходів протидії корупції не може бути ефективним без загальносоціальної складової запобігання корупції в сфері екології. Одним із таких заходів є формування у суспільстві стійкого неприйняття корупційних способів вирішення проблемних ситуацій, який О.М. Костенко називає "діяльністю, спрямованою на зменшення корупційної активності громадян". Включення потенціалу такої діяльності у систему протидії корупції передбачає розгортання в Україні діяльності по формуванню антикорупційної культури громадян [7].

Чинником, що посилює криміногенний вплив корупції у сфері екології, є також низький рівень екологічної правосвідомості громадян, яка у науковій літературі розглядається як система поглядів, ідей та уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його досконалість, обґрунтованість, справедливість та ефективність правозастосовної діяльності, а також вимагає знання еколого-правових норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання [8]. Корупція та інші детермінанти екологічної злочинності, в свою чергу, мають зворотній вплив на екологічну правосвідомість, "...оскільки розповсюджуються стереотипи та звички скоєння вчинків, що нехтують інтересами охорони природи; потім впливають на систему моральних норм, коли поведінка, яка порушує природоохоронні правила, виправдовується виробничою необхідністю або неможливістю що-небудь зробити, а потім виникає виправдання браконьєрства як поведінки, що за своїми негативними наслідками є відносно небезпечною порівняно зі шкодою, яка спричиняється застосованими технологіями" [9, с. 87].

Сучасне поглиблення екологічної кризи в Україні значною мірою зумовлене неефективною екологічною політикою держави, відсутністю дієвої системи екологічного виховання та освіти, небезпечними тенденціями екологічних правопорушень і злочинності, зокрема поширення корупції у сфері природокористування та охорони довкілля, а також економічно-фінансовою кризою та соціальною напруженістю. Екологічна некомпетентність осіб, які ухвалюють відповідальні рішення, а також низький рівень екологічної правосвідомості представляє цілком реальну загрозу національним екологічним інтересам та національній безпеці України в цілому.

Разом з тим, екологізація всіх аспектів державної політики неможлива без затвердження нової світоглядної домінанти в українському суспільстві, формування екологічної культури, відповідної зміни ціннісних орієнтацій і свідомості людей, розуміння суті та небезпечності екологічних проблем, участі кожної людини в їх розв'язанні. Проведені як нами [1], так і іншими авторами [10] опитування свідчать, що найчастіше екологічні цінності не займають належного місця в ціннісних орієнтаціях окремого громадянина. Саме тому, формування відповідального відношення громадян до довкілля повинно відбуватися через зміни негативних традицій природокористування та споживацького стереотипу поведінки шляхом

підвищення екологічної культури людей засобами безперервної екологічної освіти (у першу чергу дітей) пропаганди екологічних знань, а також професійної екологічної підготовки. Все це дозволить на будь-якому рівні приймати і реалізовувати екологічно грамотні та виважені управлінські рішення, здійснювати ефективне запобігання корупції в сфері екології. Отже, саме формування антикорупційної культури громадян у поєднанні з заходами, спрямованими на формування належного рівня екологічної правосвідомості має створити підґрунтя для запобіжної діяльності щодо корупції в екологічній сфері та екологічної злочинності.

Список використаних джерел

1. Поліщук Г.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – КНУВС, Київ, 2006. – 20 с.
2. Корнякова Т. Проблемні питання на окремих напрямках наглядової діяльності // Вісник прокуратури. – 2007. – № 2 (68) лютий. – С. 24–26.
3. Дубовик О.Л. Коррупция в сфере лицензирования природопользования и регистрации воздействий на окружающую среду // Альманах “Организованная преступность, терроризм и коррупция”. – 2003. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satcor.ru/anthology/2003/01/an_dubovik.html>.
4. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2003 році. Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. – Одеса, 2004. – 165 с.
5. Кулаков В. Рибні ресурси держави потребують прокурорського захисту // Вісник прокуратури. – 2007. – № 3(69) березень. – С. 35–37.
6. Поліщук Г.С. Щодо кримінологічної характеристики організованої екологічної злочинності // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 18. – С. 219–228.
7. Костенко О.М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 18. – С. 136–141.
8. Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. – Львів: Вища шк. Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1988. – 154 с.
9. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Структура детерминации экологических преступлений // Правовая охрана окружающей среды. – М., 1985. – С. 81–89.
10. Раднаев В.М. Борьба с браконьерством (уголовно-правовой и криминологический аспекты): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Санкт-Петербург, 2000. – 192 с.

В статье рассматриваются особенности детерминирующего влияния коррупции на характер экологической преступности в Украине. Определено, что основой эффективного предупреждения коррупции в экологической сфере должно стать формирование антикоррупционной культуры населения вместе с мероприятиями, направленными на формирование надлежащего уровня экологического правосознания.

The article is dedicated to the examination of the features of the determine influence of corruption on the character of the ecological crime in Ukraine. It is determine that at the heart of the effective warning of corruption in an ecological sphere must be the forming of anticorruption culture of population together with the measures, directed on the forming of the appropriate level of ecological legal awareness.

Стаття надійшла до редакції журналу 11 травня 2009 року.